

<https://doi.org/10.5559/di.28.2.05>

DOPRINOS NEKIH OSOBNIH I OKOLINSKIH VARIJABLI U OBJAŠNJAVANJU EKSTERNALIZIRANIH PROBLEMA ADOLESCENATA

Linda RAJHVAJN BULAT, Nika SUŠAC, Marina AJDUKOVIĆ
Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet, Zagreb

UDK: 159.922.8(497.5-191.2)
316.624-053.6(497.5-191.2)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 9. 2018.

Svrha rada jest istražiti zastupljenost eksternaliziranih problema mladih te provjeriti doprinos u njihovu ponašanju raznih osobnih i okolinskih čimbenika. U istraživanju je sudjelovao 1101 učenik (prosječna dob 15,18 godina) prvih razreda srednjih škola središnje Hrvatske. Upotrijebljeni su Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (Ajduković, Rajhvajn Bulat i Sušac, 2015), NEO petofaktorski inventar ličnosti (Costa i McCrae, 1992), Inventar privrženosti roditeljima i vršnjacima (Armsden i Greenberg, 1987), Upitnik roditeljskog nadgledanja (Silverberg i Small, 1991), Upitnik percipiranog vršnjačkog pritiska te Upitnik odnosa prema školi. Rezultati su pokazali kako su nepoželjna normativna ponašanja učestalija od vršnjačkoga nasilja i prekršajnih i lakših delinkventnih djela, pri čemu je najučestalija konzumacija alkohola. U objašnjavanju eksternaliziranih problema srednjoškolaca najveću ulogu imaju ekstraverzija i ugodnost kao varijable koje se odnose na ličnost adolescenta, dok su se od okolinskih varijabli najznačajnijima pokazale varijable roditeljskoga nadzora, otuđenosti od majke, vršnjačkoga pritiska na rizično i na društveno prihvatljivo ponašanje te odnos prema školi.

Ključne riječi: eksternalizirani problemi, adolescenti, roditeljski nadzor, vršnjački pritisak, odnos prema školi

Linda Rajhvajn Bulat, Studijski centar socijalnog rada,
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Nazorova 51,
10 000 Zagreb, Hrvatska.

E-mail: lindarajhvajn@net.hr

Problemi ponašanja mladih od kraja prošloga stoljeća, kada je Achenbach (1991) uveo pojmove internaliziranih i eksternaliziranih problema, pobuđuju značajan znanstveno-istraživački interes. Eksternaliziranim problemima, koji su u žarištu ovog rada, nazivaju se ponašanja koja su nedovoljno kontrolirana (Mihić i Bašić, 2008) te usmjerena prema drugima (Bask, 2015), a karakterizira ih agresivnost, kršenje pravila, impulzivnost, hiperaktivnost, nepažnja, neposlušnost, suprotstavljanje, nepokornost, negativističko ponašanje, destruktivnost te delinkvencija (Achenbach, 1991; Bask, 2015; Mihić i Bašić, 2008). Liu (2004) opisuje eksternalizirane probleme u ponašanju kao otvorena ponašanja koja imaju negativan učinak na okolinu. Najčešće takva ponašanja označujemo kao društveno neprihvatljiva ponašanja, a ona se mogu kretati od rizičnih ponašanja, koja predstavljaju ponašanja kojima osoba dovodi u opasnost prije svega svoje, ali i tuđe, zdravlje, fizički i psihički integritet, imovinu (ponašanja niskog intenziteta u sadašnjosti, ali predstavljaju podlogu za loše ishode u budućnosti; Koller-Trbović, Žižak i Jeđud Borić, 2011), do delinkventnih ponašanja i poremećaja u ponašanju. U istraživanju prikazanom u ovom radu usmjerit ćemo se na tri oblika eksternaliziranih problema – nepoželjna normativna ponašanja (većinom upravo rizična ponašanja), činjenje prekršajnih i lakših delinkventnih djela te vršnjačko nasilje.

Iako više teorija i modela nastoji objasniti neki segment problema u ponašanju, najsveobuhvatnija je u tome Bronfenbrennerova ekološka teorija razvoja (1979), koja omogućuje lakše grupiranje i kategoriziranje potencijalnih čimbenika te donošenje pretpostavki o putovima njihova međusobnog djelovanja na ponašanje pojedinca (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Prema ekološkom modelu, djeca i mladi uključeni su u veći broj sustava u kojima doživljavaju posredne i neposredne utjecaje od svoje obitelji, zajednice i kulture, pri čemu svi ti sustavi modeliraju njihovo ponašanje (White i Renk, 2012). Djetetove interakcije s članovima obitelji, vršnjacima, nastavnicima i drugim osobama iz njegova bližeg okruženja predstavljaju čimbenike mikrosustava, međusobne interakcije mikrosustava obitelji, škole i vršnjaka tvore mezosustav, a posredan utjecaj na pojavu društveno neprihvatljiva ponašanja djeteta imaju i udaljeniji sustavi, poput uže društvene zajednice, susjedstva i medija (egzosustav) te kultura i državna politika (makrosustav) (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Važni su i individualni čimbenici, odnosno biološka i psihološka obilježja djeteta koja utječu na njegovo ponašanje (Espelage i Sweater, 2004). Bronfenbrennerov model podudaran je i sa socio-ekološkim modelom Van der Ploega i Scholte (1990, prema Koller-Trbović, Nikolić i Dugandžić, 2009), prema kojem je

rizik da će dijete razviti probleme u ponašanju i doživljavanju veći kada su rizične osobne dispozicije djeteta praćene poteškoćama u odgojnim i socijalizacijskim uvjetima u obitelji, školi i vršnjačkoj grupi.

Jedan od najčešćih individualnih čimbenika koji se dovodi u vezu s problemima u ponašanju jest ličnost pojedinca, odnosno adolescenta. Tackett je (2006) opisao da prema modelu ranjivosti određene osobine ličnosti mogu za adolescenta predstavljati rizik za razvoj nekih problema u ponašanju. Ako polazimo od petofaktorskoga modela ličnosti, u dosadašnjim istraživanjima najkonzistentnije je s ponašanjima eksternaliziranoga tipa povezana dimenzija ugodnosti. Veća ugodnost, koja upućuje na kooperativnost, empatičnost i društvenost pojedinca (Caspi, Roberts i Shiner, 2005), povezana je s manje eksternaliziranih problema općenito: agresivnosti, počinjenja vršnjačkoga nasilja, poremećaja u ponašanju, kriminalnoga i delinkventnoga ponašanja (Klimstra, Akse, Hale, Raaijmakers i Meeus, 2010; Kokkinos, Karagianni i Voulgaridou, 2017; Mitsopoulou i Giovazolias, 2015; Van Geel, Goemans, Toprak i Vedder, 2017; Van Leeuwen, Mervielde, Braet i Bosmans, 2004). Slični rezultati pokazuju se i za savjesnost, koja uključuje organizacijski i motivacijski aspekt ponašanja pojedinca te je također dosljedno negativno povezana s raznim eksternaliziranim problemima (Deyoung, Peterson, Séguin i Tremblay, 2008; Klimstra i sur., 2010; Kokkinos i sur., 2017; Van Leeuwen i sur., 2004). Što se tiče otvorenosti, iako Klimstra i suradnici (2010) navode kako ranija istraživanja nisu dala konzistentan dokaz povezanosti te dimenzije s problemima u ponašanju (što sugerira i metaanaliza Mitsopoulou i Giovazolias, 2015), u njihovu longitudinalnom istraživanju na velikom uzorku adolescenata pokazalo se da je ta dimenzija negativan prediktor eksternaliziranih problema. Istu povezanost, kada je riječ o proaktivnoj i reaktivnoj agresivnosti, dobili su i Kokkinos i suradnici (2017). Dimenzije ekstraverzije i neuroticizma u dosadašnjim su istraživanjima konzistentnije povezane s internaliziranim problemima (Klimstra i sur., 2010), no u istraživanju Kokkinos i suradnika (2017) pokazalo se kako je ekstraverzija negativno, a neuroticizam pozitivno povezan s agresivnosti adolescenata. S druge strane, prema nekim autorima, veća ekstraverzija predviđa više eksternaliziranih problema (Deyoung i sur., 2008; Mitsopoulou i Giovazolias, 2015; Van Geel i sur., 2017).

Kada je riječ o obiteljskim čimbenicima, varijable koje su u literaturi dosljedno povezane s problemima u ponašanju mladih jesu privrženost roditeljima i roditeljski nadzor. Privrženost, koju je Ainsworth (1989) okarakterizirala kao dugotrajnu emocionalnu vezu koju dijete razvija s primarnim skrbnikom (najčešće majkom), u mnogim se istraživanjima pokazala

la značajnom za psihosocijalni razvoj adolescenata. Tako je slabija, odnosno nesigurna, privrženost (ovisno o konceptualizaciji i instrumentu mjerenja privrženosti) povezana s više agresivnih i delinkventnih ponašanja te općenito eksternaliziranih problema adolescenata (De Vries, Hoesche, Stams i Asscher, 2016; Lucktong, Salisbury i Chamratrithirong, 2018; Ručević, 2011). Štoviše, metaanaliza Fearon, Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, Lapsley i Roisman (2010), koja je uključivala radove o povezanosti privrženosti roditeljima i eksternaliziranih ponašanja kod djece do 12 godina, pokazala je da postoji umjerena veličina učinka te povezanosti. S druge strane, metaanaliza radova koji su prezentirali istraživanja provedena s adolescentima koji očituju delinkventna i/ili kriminalna ponašanja utvrdila je značajnu, ali nisku do umjerenu, veličinu učinka povezanosti privrženosti roditeljima i delinkventnoga ponašanja (Hoesche i sur., 2012). Također, pokazalo se kako kombinacija privrženosti i roditeljske kontrole (uključujući nadzor, postavljanje pravila i/ili strogoću) ima veći utjecaj na ponašanje djeteta nego privrženost roditeljima sama za sebe.

Iako je roditeljski nadzor u dosadašnjim istraživanjima na različite načine konceptualiziran, najčešće se odnosi na roditeljska znanja o tome gdje je adolescent, s kim se druži i što radi. Pettit, Bates, Dodge i Meece (1999) naglašavaju da roditelji pomoću aktivne uključenosti i regulacije djetetovih aktivnosti nakon škole mogu pozitivno socijalizirati dijete i potaknuti adaptivno ponašanje, dok nedostatak svjesnosti i znanja o djetetovim aktivnostima može biti povezan s većim rizicima za prilagodbu djeteta. Farrington (2011) dodatno ističe kako je od svih odgojnih postupaka upravo roditeljski nadzor najjači i najpouzdaniji prediktor delinkventnoga ponašanja djece. Takve rezultate donekle potvrđuju i neka domaća istraživanja, u kojima je slabiji roditeljski nadzor povezan sa slabijim školskim uspjehom adolescenata, većim uživanjem opojnih sredstava i/ili češćim počinjenjem vršnjačkoga nasilja (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Velki i Kuterovac Jagodić, 2015).

Mikrosustav, koji u adolescenciji vjerojatno ima i najveći utjecaj na ponašanje, odnosi se na vršnjake adolescenta i vršnjačke odnose. Brown (2004) navodi kako su se dosadašnja istraživanja usmjerila na četiri načina na koje vršnjaci utječu na adolescentovo ponašanje – kroz izravan vršnjački pritisak, modeliranje određenoga ponašanja, regulaciju normativnoga ponašanja te stvaranje prilika za određeno ponašanje. U ovom radu usmjeravamo se na vršnjački pritisak, za koji se pokazalo da je značajan prediktor ponašanja adolescenata (Mayeux i Cillessen, 2007). Veći broj istraživanja potvrdio je da i indi-

rektni i direktni poticaj antisocijalnih vršnjaka na činjenje društveno nepoželjnoga ponašanja zaista i vode k eksternaliziranim problemima i, specifično, agresivnosti i/ili delinkventnom ponašanju adolescenta (Allen, Porter i McFarland, 2006; Padilla-Walker i Bean, 2009; Sullivan, 2006). U istraživanju Padilla-Walker i Bean (2009) pokazalo se i da je pozitivan vršnjački pritisak (poticaj na društveno prihvatljiva ponašanja) negativno povezan s delinkventnim ponašanjem adolescenta.

Konačno, izrazito važan socijalizacijski kontekst u djetinjstvu i adolescenciji jest i škola, odnosno vezanost uz školu. Prema Maddox i Prinz (2003), konstrukt vezanosti za školu širok je pojam koji uključuje povezanost između nastavnika i učenika, uključenost u školu i predanost školi, pa Sabatine, Lippold i Kainz (2017) navode kako emocionalna bliskost, odnosno poštovanje prema nastavnicima, pridonosi učenikovu osjećaju ponosa i pripadnosti školi. Dosadašnja istraživanja konzistentno potvrđuju da su vezanost uz školu i privrženost školi značajni zaštitni čimbenici za razvoj problema u ponašanju, poglavito eksternaliziranih problema (Lucktong i sur., 2018; Sabatine i sur., 2017). Tako učenici koji su više vezani uz školu u manjem stupnju iskazuju rizično (Roviš, Bezinović i Bašić, 2015), nasilno (Popović Ćitić, 2012) i delinkventno ponašanje (Sabatine i sur., 2017).

Na osnovi prikazanih rezultata, može se primijetiti kako su se dosadašnja istraživanja, ako polazimo od ekološke teorije razvoja, većinom bavila jednim sustavom i kako je on povezan s eksternaliziranim ponašanjima mladih. Jedan od glavnih doprinosa ovog rada jest što istražuje relativan doprinos varijabli s raznih razina odabranoga modela. Istraživanje je provedeno na velikom reprezentativnom uzorku u domaćem kontekstu, što omogućuje valjanu provjeru mogu li se replicirati odnosi među varijablama prethodno dobiveni u inozemnim istraživanjima. Prema tome, cilj je ovog rada u nacionalnom kontekstu provjeriti doprinos osobnih i okolinskih čimbenika u objašnjavanju eksternaliziranih problema mladih. Na osnovi toga, formirana su dva polja istraživanja:

1. Opisati obilježja normativnih nepoželjnih ponašanja mladih, počinjenja prekršajnih i lakših delinkventnih djela te počinjenja vršnjačkog nasilja adolescenata.

2. Provjeriti doprinos individualnih čimbenika (dimenzije ličnosti), čimbenika odnosa u obitelji (privrženost ocu i majci te roditeljski nadzor), vršnjačkih čimbenika (vršnjački pritisak) te čimbenika škole (vezanost uz školu) u objašnjavanju eksternaliziranih problema mladih (normativnih nepoželjnih ponašanja, počinjenja prekršajnih i lakših delinkventnih djela te vršnjačkoga nasilja).

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovao 1101 učenik od 14 do 17 godina (51,1 % mladića, prosječna dob 15,18 godina, $SD = 0,511$), pri čemu je uzet dvoetafni neproporcionalno stratificirani uzorak klastera učenika prvih razreda srednjih škola u šest županija središnje Hrvatske (Grad Zagreb, Zagrebačka, Karlovačka, Sisačko-moslavačka, Varaždinska i Međimurska županija). Istraživanje je provedeno 2016. godine i predstavlja prvu od tri točke longitudinalnog istraživanja. Sudionici su ravnomjerno zastupljeni s obzirom na urbanost sredine u kojoj odrastaju (50,9 % ruralna i 49,1 % urbana) te vrstu škole koju pohađaju – 36,7 % iz gimnazije, 31,2 % iz četverogodišnje strukovne i 31,8 % iz trogodišnje strukovne škole.

Nadalje, 81,7 % sudionika živi s oba roditelja koji su u braku ili izvanbračnoj zajednici, većina roditelja ima završeno srednjoškolsko obrazovanje (63,8 % majki i 66,3 % očeva), a oko 21,5 % roditelja ima završen fakultet ili višu/visoku školu. Prema zadnjem popisu stanovništva iz 2011. godine, u navedenim je županijama među stanovništvom od 25 do 64 godine bilo 16,1 % muškaraca i 19,8 % žena s visokim obrazovanjem (DZS, 2016), što je nešto niže od roditelja iz našeg uzorka. U stalnom radnom odnosu jest 67,6 % majki i 73,9 % očeva. Većina sudionika (69,2 %) procjenjuje kako njihova obitelj ima iste materijalne prilike kao i obitelji njihovih vršnjaka, 11,1 % sudionika procjenjuje da je financijska situacija njihove obitelji ispodprosječna, dok 19,6 % procjenjuje da odrasta u iznadprosječnim materijalnim uvjetima.

Instrumentarij

Sociodemografski upitnik. Sociodemografskim upitnikom, konstruiranim za potrebe ovog istraživanja, prikupljeni su podaci o spolu i dobi sudionika, vrsti škole koju pohađaju, veličini mjesta u kojem žive, bračnom, radnom statusu i obrazovanju roditelja te percepciji materijalnih mogućnosti njihove obitelji u odnosu na obitelji vršnjaka.

Eksternalizirani problemi u ponašanju. Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja SRDP-2015 (Ajduković, Rajh-vajn Bulat i Sušac, 2015) predstavlja modificiranu (skraćenu) verziju upitnika SRDP-2007 (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009) te sadrži 34 čestice. Upitnikom je obuhvaćeno 8 podskala, pri čemu su u ovom radu prikazani rezultati dobiveni na njih tri: *normativna nepoželjna ponašanja*, *prekršajna i lakša delinkventna ponašanja* te *vršnjačko nasilje*. Zadatak sudionika jest za svaku česticu označiti koliko su se često tako ponašali u zadnjih godinu dana, a njihovim odgovorima pridjeljuju se brojeke od 0 (ni

jednom) do 5 (nekoliko puta na tjedan). Ukupni rezultati na podskalama dobivaju se kao prosjeci pripadajućih odgovora sudionika, mogu se kretati od 0 do 5 i veći rezultat predstavlja češće rizično ponašanje. Na uzorku opisanom u ovom radu pouzdanosti iznose $\alpha = 0,86$ za normativna nepoželjna ponašanja, $\alpha = 0,82$ za prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te $\alpha = 0,76$ za vršnjačko nasilje.

Ličnost. NEO petofaktorski inventar ličnosti (NEO-FFI, Costa i McCrae, 1992) sastoji se od 60 tvrdnji na koje sudionik odgovara skalom od 5 stupnjeva (od 1 – uopće se ne slažem, do 5 – potpuno se slažem). Viši rezultat upućuje na veću izraženost određene osobine ličnosti. Pouzdanost podskala na ovom uzorku jest 0,54 za *otvorenost*, 0,68 za *ekstraverziju*, 0,71 za *ugodnost*, 0,79 za *neuroticizam* te 0,84 za *savjesnost*. Niža pouzdanost za otvorenost u skladu je s koeficijentima pouzdanosti dobivenim u drugim istraživanjima (Bratko, Vukosav, Zarevski i Vranić, 2002; Sneed, Gullone i Moore, 2002).

Privrženost. U ovom istraživanju privrženost roditeljima ispitana je odgovarajućim podskalama Inventara privrženosti roditeljima i vršnjacima (IPPA, Armsden i Greenberg, 1987), zasebno za majku i oca. Na 25 tvrdnji sudionici su davali svoje procjene na skali od 5 stupnjeva (od 0 – gotovo nikada ili nikada, do 4 – gotovo uvijek ili uvijek). Rezultati se formiraju kao prosjek odgovora na pojedinoj podskali – *povjerenje* ($\alpha = 0,90$ za majku i $\alpha = 0,91$ za oca), *komunikacija* ($\alpha = 0,87$ za majku i $\alpha = 0,89$ za oca) i *alijenacija* ($\alpha = 0,74$ za majku i $\alpha = 0,79$ za oca), a može se izračunati i *ukupna privrženost majci* ($\alpha = 0,81$) i *ocu* ($\alpha = 0,83$). Dobiveni koeficijenti pouzdanosti su u skladu s prijašnjim domaćim istraživanjima (Ručević, 2011; Sutlović i Raboteg-Šarić, 2016).

Roditeljski nadzor. Upitnik roditeljskoga nadgledanja (Parental Monitoring Scale; Silverberg i Small, 1991) mjeri roditeljska znanja o djetetovim načinima provođenja slobodnog vremena i odnosima s vršnjacima. Skala je prilagođena za potrebe istraživanja dodavanjem jedne čestice koja se odnosi na roditeljsko nadgledanje upotrebe interneta. Sastoji se od 9 čestica na koje su sudionici davali odgovore u rasponu od 0 (nikada) do 4 (uvijek). Ukupan rezultat računa se kao prosjek odgovora na svim česticama i viši rezultat upućuje na veći stupanj roditeljskoga nadgledanja ponašanja adolescenta. Koeficijent pouzdanosti za ovu skalu iznosi 0,85.

Vršnjački pritisak. Upitnik percipiranoga vršnjačkog pritiska (Sušac, Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2016b) konstruiran je za potrebe ovog istraživanja na temelju analize literature iz područja i drugih postojećih upitnika. Sastoji se od 20 čestica koje predstavljaju ponašanja mladih, za koje sudionici trebaju označiti doživljavaju li pritisak od strane svojih vršnjaka da u njima sudjeluju. Ponuđeni su odgovori 0 (nikakav pritisak),

1 (malen), 2 (srednji) i 3 (velik). Čestice se grupiraju u 3 podskale: *pritisak na konformiranje vršnjačkoj grupi* (7 tvrdnji, npr. da osoba bude dio određenoga društva/ekipe; $\alpha = 0,84$), *pritisak na rizična ponašanja* (8 tvrdnji, npr. konzumacija cigareta; $\alpha = 0,83$) i *pritisak na društveno prihvatljiva ponašanja* (5 tvrdnji, npr. sudjelovanje u izvanškolskim aktivnostima; $\alpha = 0,71$). Ukupan rezultat dobiva se kao prosjek odgovora na pripadajućim česticama za svaku podskalu i kreće se od 0 do 3, a veći rezultat označuje veći percipirani vršnjački pritisak za određenu vrstu ponašanja.

Odnos prema školi. Upitnik odnosa prema školi (Sušac, Rajhvaajn Bulat i Ajduković, 2016a) također je konstruiran za potrebe ovog istraživanja na temelju analize literature iz područja i drugih postojećih upitnika. Sastoji se od 24 tvrdnje (npr. *Volim ići u školu*) koje sudionici procjenjuju na skali od 5 stupnjeva (od 1 – uopće se ne slažem, do 5 – potpuno se slažem). Ukupan rezultat formira se kao prosjek odgovora na svim česticama, a veći rezultat upućuje na pozitivniji odnos prema školi. Cronbachov koeficijent pouzdanosti za ovu skalu iznosi 0,86.

Postupak

Rezultati prikazani u ovom radu dio su većega, longitudinalnog projekta (IP-2014-09-8546 Ekonomske teškoće obitelji, psihosocijalni problem i obrazovni ishodi adolescenata u vrijeme ekonomske krize – FEHAP), što ga financira Hrvatska zaklada za znanost. Istraživanje je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta te Etičko povjerenstvo Pravnoga fakulteta u Zagrebu. Prikupljanje podataka provodilo se grupno, u razredima učenika, i trajalo je dva školska sata. Prije same provedbe istraživanja roditelji učenika na roditeljskom su sastanku upoznati s temom i svrhom istraživanja, a cijeli postupak prikupljanja, obradbe podataka i izvještavanja o njima proveden je u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (2013), pri čemu se najviše računa vodilo o dobrovoljnosti sudjelovanja, anonimnosti i povjerljivosti prikupljenih podataka. Od planiranoga broja svih učenika upisanih u razrede koji su ušli u uzorak 87,6 % ih je ispunilo upitnik i sudjelovalo u istraživanju.

REZULTATI I RASPRAVA

Za početak će biti prikazane zastupljenosti eksternaliziranih problema na reprezentativnom uzorku učenika prvih razreda srednjih škola iz središnje Hrvatske. U Tablici 1 prikazane su frekvencije i postoci učestalosti pojedinih ponašanja koja pripadaju eksternaliziranim problemima u ponašanju, a kategorizirana su u normativna nepoželjna ponašanja, prekršajna i lakša delinkventna djela ili vršnjačko nasilje.

➔ TABLICA 1
Učestalost raznih
ponašanja
eksternaliziranoga tipa
(N = 1101)¹

	Nikada		Jednom ili dvaput godišnje		Nekoliko puta godišnje		Jednom mesečno		Nekoliko puta mesečno		Nekoliko puta tjedno	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Učestalost određenoga ponašanja u zadnjih godinu dana ²												
Normativna nepoželjna ponašanja												
Markiranje školskog sata	670	61,4	269	24,7	65	6,0	20	1,8	44	4,0	23	2,1
Pušenje cigareta	551	50,4	161	14,7	70	6,4	27	2,5	55	5,0	229	21,0
Konzumacija piva, vina ili žestokih alkoholnih pića	257	23,7	217	20,0	203	18,7	116	10,7	175	16,1	118	10,9
Opijenost pivom, vinom ili žestokim alkoholnim pićem	571	52,7	179	16,5	113	10,4	80	7,4	85	7,8	56	5,2
Ostajanje vani do jutra	604	55,4	211	19,3	102	9,3	65	6,0	69	6,3	40	3,7
"Brljanje" (ljubljenje) s nekim za jednu noć	678	62,3	168	15,4	97	8,9	44	4,0	64	5,9	37	3,4
Prekšajma i lakša delinkventna djela												
Šaranje ili pisanje grafitu po zidovima kuća, govornicama, automatima i sl.	880	80,5	139	12,7	36	3,3	10	0,9	14	1,3	14	1,3
Razbijanje stvari po kući kad su roditelji nešto zabranili ili nisu adolescentu dali novac	966	88,2	77	7,0	24	2,2	16	1,5	6	0,5	6	0,5
Razbijanje stvari po školi u slučaju ljutnje	1003	91,5	60	5,5	15	1,4	8	0,7	6	0,5	4	0,4
Namjerno uništavanje nečeg što pripada nekom drugom ili je javno dobro	943	86,4	114	10,4	19	1,7	4	0,4	6	0,5	6	0,5
Namjerno uništavanje/krađa nečeg što pripada nekom od vršnjaka ili iznudivanje novca od vršnjaka	1033	94,3	48	4,4	8	0,7	4	0,4	1	0,1	2	0,2
Uzimanje nečeg u ducanu, bez plaćanja	955	87,8	102	9,4	21	1,9	2	0,2	3	0,3	5	0,5
Sudjelovanje u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili prijatelji	1018	93,2	52	4,8	11	1,0	3	0,3	6	0,5	2	0,2
Sudjelovanje u napadu na osobu zbog njezine vjere, nacionalnosti, rase ili spolne orijentacije	1051	96,1	22	2,0	7	0,6	4	0,4	6	0,5	4	0,4
Sudjelovanje u nasilju na utakmicama	1018	93,1	43	3,9	16	1,5	5	0,5	6	0,5	6	0,5
Vršnjačko nasilje												
Deranje/urlanje na nekog od vršnjaka, vrijeđanje ili prijetnje	629	57,7	288	26,4	96	8,8	27	2,5	31	2,8	20	1,8
Odbijanje razgovora s nekim od vršnjaka s ciljem povrede ili isključivanja iz društva	667	60,9	298	27,2	63	5,8	26	2,4	23	2,1	18	1,6
Vrijeđanje nekog od vršnjaka, ponižavanje ili prijetnje mobitelom ili na internetu	801	73,5	203	18,6	48	4,4	17	1,6	16	1,5	5	0,5
Zadavanje udarca nekom od vršnjaka, šamarata, grubo guranje ili premlaćivanje	784	71,7	237	21,7	37	3,4	17	1,6	10	0,9	8	0,7

Na osnovi prikazanih frekvencija vidimo kako su, kumulativno, nepoželjna normativna ponašanja očekivano učestalija od vršnjackoga nasilja te prekršajnih i lakših delinkventnih djela. Među njima najučestalija je konzumacija alkohola – tri četvrtine petnaestogodišnjaka u prošlih godinu dana konzumiralo je neku vrstu alkoholnoga pića, 37,7 % popilo je alkoholno piće u proteklih mjesec dana, dok više od 25 % učenika to čini nekoliko puta mjesečno ili češće. ESPAD istraživanje (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) izdvaja kako je 2015. godine na nacionalnom reprezentativnom uzorku učenika u prvim i drugim razredima srednjih škola u zadnjih 12 mjeseci konzumiralo alkohol 81,9 % učenika, a 54,7 % učenika izjavilo je kako je pilo alkohol u zadnjih 30 dana (Capak, 2016). S obzirom na to da je ovo istraživanje uključivalo i starije učenike (ne samo one prvih razreda, kako je to bilo u našem istraživanju), može se zaključiti da su prikazani rezultati usklađeni s nacionalnim uzorkom. Što se pak tiče opijenosti, pokazalo se da je veći broj sudionika našeg istraživanja imao to iskustvo (gotovo polovica u zadnjih godinu dana i više od 20 % u mjesec dana, u odnosu na 35,7 % i 15,6 % u ESPAD istraživanju). Međutim, moguće je da uzrok tih razlika proizlazi iz rabljene metodologije – u ESPAD istraživanju pitanje opijenosti dodatno je elaborirano (poteškoćama u hodanju, govoru, povraćanjem, gubitkom sjećanja), što je moglo osigurati da sudionici ozbiljnije razumiju pitanje i manje se prepoznaju u tom ponašanju. Također, uspoređivanje rezultata iz ova dva istraživanja dodatno otežava i različita struktura uzorka srednjih škola, pri čemu su u našem istraživanju podzastupljene četverogodišnje srednje škole.

Rezultate vezane uz prekršajna i lakša kaznena djela, zbog usklađenosti rabljenog instrumenta, možemo usporediti s podacima Ajduković, Ručević i Šincek (2008) dobivenim na uzorku od 1422 adolescenta iz Osijeka i Zagreba prosječne dobi od 16 godina. Tako je i u njihovu istraživanju provedenom 2007. godine, kao i u našem istraživanju, među najčešćim prekršajnim djelima pisanje grafita (iako je naših 20 % mladih koji su se okušali u prošlih godinu dana u tom činu znatno niži postotak od njihovih 41 % adolescenata dobi od 13 do 19 godina). Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako je do 10 % sudionika barem jednom u prošloj godini počinilo neki oblik krađe. Postoci dobiveni u istraživanju Ajduković i suradnica (2008) veći su i za ove oblike ponašanja (npr. 21 % mladih izjavilo je da je sudjelovao u krađi ili drugoj krivičnoj aktivnosti koju su predvodili prijatelji, u odnosu na naših 7 %). Među rjeđim delinkventnim aktivnostima evidentiranima u našem istraživanju jesu sudjelovanje u nasilju na utakmicama (oko 7 %) i sudjelovanje u napadu zbog vjere, nacionalnosti, rase ili spolne orijentacije žrtve (oko 4 % sudionika). Podaci iz 2007. godine koji se odnose na nasilje na utakmicama poka-

zuju da je iskustvo s takvim ponašanjem iskazalo 13 % mladih, a među onima koji su iskazali takvo ponašanje najviše je onih koji su to činili 5 i više puta (Ajduković i sur., 2008). U istom je istraživanju i veći postotak mladih sudjelovao u napadu zbog nekoga specifičnog obilježja žrtve (8 %). Međutim, prilikom usporedbe rezultata iz ova dva istraživanja važno je naglasiti kako razlike u zastupljenosti određenih problema u ponašanju mogu proizlaziti i zbog geografski različitih uzoraka te različite strukture škola koje su sudjelovale u istraživanjima (u istraživanju iz 2007. godine uključeni su učenici od sedmog razreda osnovne škole do četvrtog razreda srednje škole). Neke su razlike i očekivane kao ishod nekih ciljanih društvenih reakcija usmjerenih na smanjivanje konkretnih rizičnih ponašanja. Tako je npr. smanjivanje sudjelovanja u nasilju na utakmicama u odnosu na 2007. godinu očekivano jer se u međuvremenu ulagalo u bolju primjenu Zakona o sprječavanju nereda na sportskim natjecanjima (Nikšić, 2016). Novi podaci govore i o manjem samoiskazu zastupljenosti prekršajnih i lakših kaznenih djela u odnosu na podatke prikupljene 2007. godine, što je u skladu i sa službenim statističkim izvješćima koja govore u prilog trendu opadanja broja maloljetnika prijavljenih za određeno prekršajno ili kazneno djelo (DZS, 2018).

Treći oblik ponašanja iz eksternaliziranoga spektra koji je bio u žarištu ovog istraživanja jest vršnjačko nasilje. U skladu s ranijim domaćim i stranim istraživanjima (Sušac, Ajduković i Rimac, 2016; Foody, Samara i O'Higgins, 2017; Velki i Kuterovac Jagodić, 2015), najčešće je psihičko (odnosno verbalno i relacijsko) nasilje, a slijede ga fizičko i elektroničko nasilje. Kada je riječ o učestalosti, pokazalo se da je oko 40 % petnaestogodišnjaka u proteklih 12 mjeseci počinilo neki oblik psihičkoga nasilja, a do 30 % fizičko i/ili elektroničko nasilje. Noviji domaći podaci na nacionalnom uzorku govore o 30 % učenika drugog razreda srednje škole koji su u proteklih mjesec dana počinili barem jedan oblik vršnjačkoga nasilja (Sušac i sur., 2016), što je na mjesečnoj razini veći postotak nego što smo dobili u ovom istraživanju. Kada je riječ baš o vršnjačkom zlostavljanju (eng. *bullying*), HBSC 2013-2014 (Health behaviour in school-aged children study) podaci za Hrvatsku navode da oko 14 % petnaestogodišnjaka izjavljuje kako je zlostavljalo nekoga od drugih učenika barem dva ili tri puta u prošlih nekoliko mjeseci (Inchley i sur., 2014). Međutim, važno je naglasiti da je zbog različite metodologije ispitivanja vršnjačkoga nasilja i zlostavljanja u različitim istraživanjima (vezano uz broj čestica kojima se konstrukt ispituje, njegovu operacionalizaciju, miješanje termina *bullying* i vršnjačko nasilje ...) nezahvalno uspoređivati učestalost i zastupljenost ovoga problema među mladima.

Osim opisanih frekvencija, ovdje je važno napomenuti kako su odabrane varijable eksternaliziranih problema (normativno nepoželjno ponašanje, prekršajna i lakša delinkventna djela te vršnjačko nasilje) međusobno značajno pozitivno povezane (Pearsonovi koeficijenti korelacije kreću se od 0,43 do 0,56). Što se tiče distribucije odgovora tih ukupnih rezultata, one su očekivano pozitivno asimetrične, a najmanja je asimetričnost za normativna nepoželjna ponašanja, dok je najveća kod prekršajnih i lakših delinkventnih djela.

Kako bi se dobio odgovor na drugi problem istraživanja, provedene su tri hijerarhijske regresijske analize (HRA), kojima se nastojao provjeriti doprinos osobnih i okolinskih čimbenika u predviđanju normativnoga nepoželjnog ponašanja adolescenata, prekršajnih i lakših delinkventnih djela te vršnjačkoga nasilja. Pritom su u prvi korak HRA stavljene sociodemografske varijable, u drugi varijable ličnosti, treći obiteljske varijable (privrženost roditeljima i roditeljski nadzor), četvrti korak je dodatno uključivao varijable vršnjačkoga pritiska, dok je u peti korak uvrštena varijabla vezanosti uz školu. Prije uključivanja prediktora u HRA, provjerene su korelacije između pojedinih prediktora te prediktora i kriterija, pa su u HRA izostavljene varijable koje međusobno koreliraju više od 0,60 (komunikacija s majkom i komunikacija s ocem, koje sa 0,82 koreliraju s varijablama povjerenja, pri čemu podskale povjerenja majci, odnosno ocu, imaju veću pouzdanost, pa su uključene u HRA) i one koje nisu statistički značajno povezane ni sa jednim kriterijem (od sociodemografskih podataka urbanost mjesta, obrazovanje majke, radni status oca te otvorenost kao varijabla ličnosti). Kako je vrsta škole kategorijalna varijabla, pojedine kategorije uvedene su u HRA kao *dummy* varijable, a isto je učinjeno i za varijablu percipiranoga financijskog statusa obitelji, za koju se pokazalo da nelinearno korelira s kriterijskim varijablama. Tako su se kao *dummy* varijable uvele ispodprosječne i iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji. Rezultati su prikazani u Tablici 2.

● **TABLICA 2**
Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza s varijablama eksternaliziranih problema kao kriterijskim varijablama te sociodemografskim varijablama, varijablama ličnosti, obiteljskim, vršnjačkim i školskim varijablama kao prediktorima (N = 942)

Korak	Prediktori	Normativno nepoželjno ponašanje	Prekršajna i lakša delinkventna djela	Vršnjačko nasilje
1 Sociodemografske varijable	R	0,32	0,25	0,21
	adj. R ²	0,09	0,05	0,04
	F	11,33***	6,56***	4,95***
	β spol	0,07*	0,09*	0,12***
	β trogodišnja strukovna škola	-0,09	0,19	0,10
	β četverogodišnja strukovna škola	-0,20	0,03	-0,01
	β gimnazija	-0,38*	-0,02	-0,02
	β bračni status roditelja	-0,06	-0,05	-0,00
	β obrazovanje oca	-0,04	0,03	0,04
	β radni status majke	0,11**	0,11**	0,10**
	β ispodprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,01	0,07*	0,06
	β iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,10**	0,03	0,06

(nastavlja se)

(nastavak)

Korak	Prediktori	Normativno nepoželjno ponašanje	Prekršajna i lakša delinkventna djela	Vršnjačko nasilje
2 Varijable ličnosti	ΔF	45,63***	25,52***	48,98***
	β spol	0,10**	0,12**	0,18***
	β trogodišnja strukovna škola	0,00	0,24	0,15
	β četverogodišnja strukovna škola	-0,08	0,11	0,07
	β gimnazija	-0,29	0,06	0,05
	β bračni status roditelja	-0,04	-0,03	0,02
	β obrazovanje oca	-0,06	0,01	0,02
	β radni status majke	0,05	0,07*	0,05
	β ispodprosječne financijske mogućnosti obitelji	-0,02	0,05	0,02
	β iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,08**	0,01	0,03
	β neuroticizam	0,09**	0,07	0,14***
	β ekstraverzija	0,30***	0,18***	0,19***
	β ugodnost	-0,28***	-0,26***	-0,36***
β savjesnost	-0,11***	-0,06	-0,05	
3 Obiteljske varijable	ΔF	12,33***	15,75***	12,73***
	β spol	0,05	0,06	0,13***
	β trogodišnja strukovna škola	-0,04	0,21	0,13
	β četverogodišnja strukovna škola	-0,11	0,08	0,06
	β gimnazija	-0,28	0,06	0,07
	β bračni status roditelja	-0,02	-0,01	0,03
	β obrazovanje oca	-0,08*	-0,01	-0,00
	β radni status majke	0,04	0,05	0,04
	β ispodprosječne financijske mogućnosti obitelji	-0,03	0,04	0,01
	β iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,08**	0,00	0,02
	β neuroticizam	0,06	0,00	0,07*
	β ekstraverzija	0,28***	0,16***	0,16***
	β ugodnost	-0,23***	-0,20**	-0,31***
	β savjesnost	-0,04	0,02	0,02
	β povjerenje – majka	0,03	0,06	0,03
	β alijencija – majka	0,08	0,14**	0,16**
	β povjerenje – otac	-0,06	-0,02	0,04
β alijencija – otac	0,01	0,07	0,06	
β roditeljski nadzor	-0,21***	-0,22***	-0,17***	
4 Vršnjačke varijable	ΔF	36,49***	22,34***	12,52***
	β spol	0,03	0,03	0,10*
	β trogodišnja strukovna škola	0,09	0,30	0,18
	β četverogodišnja strukovna škola	0,03	0,20	0,13
	β gimnazija	-0,13	0,19	0,15
	β bračni status roditelja	-0,02	-0,02	0,03
	β obrazovanje oca	-0,05	0,01	0,02
	β radni status majke	0,02	0,04	0,03
	β ispodprosječne financijske mogućnosti obitelji	-0,04	0,03	0,01
	β iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,05*	-0,02	0,01
	β neuroticizam	0,03	-0,02	0,05
	β ekstraverzija	0,23***	0,11***	0,13***
	β ugodnost	-0,19***	-0,16***	-0,28***
	β savjesnost	-0,03	0,03	0,02
	β povjerenje – majka	0,00	0,04	0,02
	β alijencija – majka	0,03	0,09*	0,13**
	β povjerenje – otac	-0,07	-0,02	0,03
	β alijencija – otac	-0,00	0,06	0,06
	β roditeljski nadzor	-0,14***	-0,18***	-0,15***
β vrš. prit. na konformiranje vrš. grupi	0,05	0,00	0,03	
β vrš. prit. na društ. prihvatljivo pon.	-0,13***	-0,02	0,01	
β vrš. prit. na rizično ponašanje	0,29***	0,26***	0,16***	

(nastavlja se)

(nastavak)

Korak	Prediktori	Normativno nepoželjno ponašanje	Prekršajna i lakša delinkventna djela	Vršnjačko nasilje
5 Školska varijabla	ΔF	22,75***	9,26**	3,99*
	β spol	0,02	0,02	0,10**
	β trogodišnja strukovna škola	0,07	0,28	0,17
	β četverogodišnja strukovna škola	0,00	0,18	0,12
	β gimnazija	-0,14	0,19	0,15
	β bračni status roditelja	-0,02	-0,02	0,03
	β obrazovanje oca	-0,05	0,01	0,02
	β radni status majke	0,01	0,03	0,02
	β ispodprosječne financijske mogućnosti obitelji	-0,04	0,03	0,00
	β iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji	0,05	-0,02	0,00
	β neuroticizam	0,03	-0,02	0,05
	β ekstraverzija	0,23***	0,11***	0,13***
	β ugodnost	-0,17***	-0,15***	-0,27***
	β savjesnost	0,03	0,07	0,05
	β povjerenje – majka	0,01	0,05	0,02
	β alijencija – majka	0,03	0,09*	0,13**
	β povjerenje – otac	-0,05	-0,01	0,04
	β alijencija – otac	-0,00	0,06	0,06
	β roditeljski nadzor	-0,12***	-0,17***	-0,14***
	β vrš. prit. na konformiranje vrš. grupi	0,05	0,00	0,04
	β vrš. prit. na društ. prihvatljivo pon.	-0,12***	-0,01	0,01
	β vrš. prit. na rizično ponašanje	0,27***	0,25***	0,15***
β odnos prema školi	-0,16***	-0,11**	-0,07*	
Konačna regresijska jednadžba	R_{uk}	0,62	0,53	0,54
	adj. R^2_{uk}	0,37	0,26	0,28
	F_{uk}	26,09***	16,24***	17,47***

Legenda: R – koeficijent višestruke korelacije; adj. R^2 – korigirani kvadrirani koeficijent višestruke korelacije; R_{uk} – koeficijent višestruke korelacije cijele hijerarhijske regresijske analize.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Rezultati pokazuju da odabrani skupovi prediktora najbolje objašnjavaju normativno nepoželjno ponašanje mladih (37 % objašnjene varijance), dok su slabije, ali i dalje značajno objašnjene varijance vršnjačkoga nasilja (28 %) te prekršajnih i lakših delinkventnih djela (26 %). Također se može uočiti da su svi pojedinačni skupovi varijabli značajni u objašnjavanju eksternaliziranih problema srednjoškolaca. Što se tiče pojedinih varijabli, u Tablici 2 podebljani su prediktori koji su značajni za predviđanje barem dva od tri kriterija. Sociodemografske varijable, koje su u HRA uvrštene radi kontrole, nisu se održale statistički značajnima u svim koracima analize, a jedino muški spol i stalni radni odnos majke predviđaju više eksternaliziranih problema (muški spol je osobito važan za predviđanje vršnjačkoga nasilja). Osim toga, iznadprosječne financijske mogućnosti obitelji značajan su prediktor normativno nepoželjnih ponašanja, a svoju značajnost gube tek uvođenjem vršnjačkih i školskih varijabli. Da je uz ispodprosječan materijalni status za razvoj eksternaliziranih problema adolescenata rizično i odrastanje u bogatijim obiteljima, potvrđuje i istraživanje Ajduković, Rajhvajn Bulat i Sušac (2018) provedeno na nacionalnom uzorku. Moguće je da prezapo-

slenost roditelja u tim obiteljima dovodi do manjega nadzora nad ponašanjem adolescenata, za koji se pokazalo da je izrazito povezan s eksternaliziranim problemima mladih, što je dodatno elaborirano u daljnjem tekstu.

Kada je riječ o ličnosti adolescenata, potvrdilo se, u skladu s prijašnjim istraživanjima (Deyoung i sur., 2008; Mitsopoulou i Giovazolias, 2015; Van Geel i sur., 2017), da niža ugodnost i veća ekstraverzija predviđaju više eksternaliziranih problema, a ta se značajnost odnosi na sve ispitane kriterije te je održana kroz sve korake HRA. Iako se na prvi pogled može činiti nelogičnim da ove dvije dimenzije u različitim smjerovima predviđaju probleme u ponašanju, Mitsopoulou i Giovazolias (2015) navode kako nije rijetkost da se osobe toga profila uključuju u visoko energetske vršnjačke aktivnosti (kao što su sportska nadmetanja i igranje igrice), koje zahtijevaju malo senzitivnosti, altruizma ili suradnje s vršnjacima. S druge strane, moguće je da su takvi pojedinci skloniji odabiru delinkventnih vršnjačkih grupa, koje osiguravaju kontekst za razvoj (ili kontinuitet) društveno neprihvatljiva ponašanja. Osim toga, veći neuroticizam svojim uvođenjem u drugom koraku pokazao se statistički značajnim u predviđanju više problema u ponašanju, no gubi na važnosti uvođenjem okolinskih varijabli. U svakom slučaju, kako bi se razvijali učinkoviti i ciljani preventivni programi, važno je razumjeti u kojoj mjeri dimenzije ličnosti predisponiraju buduće probleme u ponašanju pojedinca (Tackett, 2006), no pritom treba imati na umu da je moguć i obrnut utjecaj, u kojem određeni problemi u ponašanju mogu djelovati na ličnost adolescenta.

Što se tiče obiteljskih čimbenika, očekivano se pokazalo kako mladi koji imaju veći roditeljski nadzor nad svojim aktivnostima i čiji su roditelji više uključeni u njihov život izražavaju manje eksternaliziranih problema (sukladno Farrington, 2011; Raboteg-Šarić i sur., 2002; Velki i Kuterovac Jagodić, 2015). Ova varijabla čak se pokazala i važnijom za predviđanje problema u ponašanju od privrženosti, gdje se samo otuđenost od majke pokazala značajnom za predviđanje težih oblika eksternaliziranih problema (prekršajnih i lakših delinkventnih djela te vršnjačkoga nasilja). Hoeve i suradnici (2012) potvrđuju kako kombinacija privrženosti i roditeljske kontrole više utječe na ponašanje djeteta nego privrženost roditeljima sama po sebi. U istraživanju De Vries i suradnika (2016) pokazalo se kako je povezanost između privrženosti i delinkventnoga ponašanja posredovana upravo roditeljskim nadzorom, kao i druženjem s devijantnim vršnjacima. Čini se da je privrženost važnija za objašnjavanje ponašanja u mlađoj dobi, dok je roditeljska kontrola nad djetetovim (delinkventnim) ponašanjem važna u predikciji problema u ponašanju bez obzira na djetetovu dob (Hoeve i sur., 2009).

Na izrazitu važnost uloge vršnjaka i njihovih obilježja u razumijevanju rizičnoga i društveno neprihvatljivoga ponašanja mladih upozorila su mnoga istraživanja (Brown, 2004; Šincek, 2011), a isto potvrđuje i naše istraživanje. Tako se pokazalo da pritisak vršnjaka na rizično ponašanje predviđa sva tri ispitana oblika eksternaliziranih problema petnaestogodišnjaka. Vršnjački pritisak na društveno prihvatljivo ponašanje značajno (negativno) predviđa i normativna nepoželjna ponašanja. Pretpostavlja se da ova dva pritiska dolaze od vršnjaka, što je u skladu s treningom devijantnosti (Dishion, Spracklen, Andrews i Patterson, 1996), prema kojemu mladi biraju one vršnjake koji ih nagrađuju, a izbjegavaju vršnjake čija ponašanja na njih djeluju kažnjavajuće. Drugim riječima, mladi rizičnoga ponašanja biraju za prijatelje druge mlade rizičnoga ponašanja. Pritom je važno zamijetiti da je za objašnjavanje društveno neprihvatljivoga ponašanja ipak važniji negativan vršnjački pritisak (na rizična ponašanja) nego pozitivan (na društveno poželjna ponašanja), što je u skladu i s drugim istraživanjima (Ma, Shek, Cheung i Tam, 2002; Paddilla-Walker i Bean, 2009).

Konačno, zadnji sustav na mikrorazini koji se ispitivao u ovom istraživanju jest škola, pri čemu se pokazalo da odnos prema školi, uz kontroliranje svih već navedenih mikrosustava i individualnih obilježja, značajno objašnjava eksternalizirane probleme mladih, osobito normativna nepoželjna ponašanja adolescenata i njihovo činjenje prekršajnih i lakših delinkventnih djela. Ovakav je nalaz u skladu s prijašnjim istraživanjima (Lucktong i sur., 2018; Popović Čitić, 2012; Roviš i sur., 2015), a Sabatine i suradnici (2017) naglasili su da veza uz školu ima, uz privrženost roditeljima, dodatni zaštitni učinak od razvoja delinkventnoga ponašanja. Autori zaključuju kako povezanost s odraslim osobama koje zajedno djeluju kao partneri vodi do toga da mladi više internaliziraju prosocijalne norme i društveno poželjna ponašanja, a udaljava od činjenja društveno neprihvatljivoga ponašanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Ako se vratimo na cilj ovog rada i osvrnemo na sve prikazane mikrosustave koji određuju ponašanje djece i mladih, ovo je istraživanje potvrdilo da najveći doprinos u objašnjavanju eksternaliziranih problema srednjoškolaca imaju ekstraverzija i ugodnost kao varijable koje se odnose na osobnost (ličnost) adolescenta, dok su se od okolinskih varijabli najznačajnijima pokazale varijable roditeljskoga nadzora, otuđenosti od majke, vršnjačkoga pritiska na rizično i na društveno prihvatljivo ponašanje te odnos prema školi. Ovakvi sveobuhvatni podaci mogu se rabiti kao smjernice prilikom razvoja i planiranja programa usmjerenih prema prevenciji rizičnih i druš-

tveno neprihvatljivih ponašanja djece i mladih. Kako su i Wilson, Gottfredson i Najaka (2001) u svojoj metaanalizi pokazali da su programi usmjereni na intervencije u okolini (obitelj, škola, prijatelji) osobito korisni u prevenciji delinkventnoga ponašanja, tako i naši podaci sugeriraju da je upravo rad s vršnjačkim skupinama adolescenata (u obliku npr. vršnjačkih edukacija), stvaranje adekvatne atmosfere u školskom okruženju (koja uključuje podržavajući odnos učenika i nastavnika) te rad na sigurnoj privrženosti roditeljima u (ranom) djetinjstvu put kojim trebamo ići kako bismo prevenirali društveno nepoželjno ponašanje mladih. Nažalost, trenutačno u Hrvatskoj ne postoji sustavni model opće, selektivne i indicirane prevencije za široki spektar rizičnih ponašanja djece i mladih. Iako se ulažu znatna sredstva i nadležna ministarstva i državni uredi raspisuju pozive za financijsku potporu projektima koji pridonose smanjenju svih pojavnih oblika nasilja nad djecom i mladima i vršnjačkoga nasilja ili u području prevencije ovisnosti i suzbijanja zlorabe droga,³ ne postoji jasna nacionalna strategija kojom bi programi bili dostupni svoj djeci i roditeljima, a koji bi po načelima suvremene prevencijske znanosti trebali biti dostupni skupinama pod posebnim rizicima (Bašić, 2009). Uz to, ne postoji sustavna evaluacija ishoda financiranih aktivnosti. No analiza razloga ovakve situacije značajno nadilazi ciljeve ovog rada.

Međutim, prilikom razmatranja rezultata istraživanja, potrebno je osvrnuti se i na njegove nedostatke. U prvom redu, kako su prikazani podaci prikupljeni isključivo metodom samoprocjena, a pritom su se kriterijske varijable odnosile na društveno nepoželjna ponašanja, moguće je kako sudionici nisu bili skloni priznati da su činili neka od ispitanih ponašanja te da su davali socijalno poželjne odgovore. Osim toga, konstruktno različite varijable koje je procijenila samo jedna osoba (u ovom slučaju adolescent) same po sebi koreliraju više nego što bi to bilo da je za pojedine varijable (npr. roditeljski nadzor) uzet drugi izvor podataka (npr. roditelji). Što se tiče strukture uzorka, u istraživanju se vodilo računa o ravnopravnoj zastupljenosti učenika iz svih oblika srednjoškolskog obrazovanja, no nedostatak takva pristupa jest taj što ograničuje mogućnost generaliziranja zaključaka na populaciju učenika prvih razreda srednje škole iz središnje Hrvatske jer omjeri vrsta srednjoškolskoga programa ne odgovaraju onima u populaciji. Uz to, provedeno je istraživanje korelacijskoga tipa, a prikazani rezultati odnose se na jednu točku mjerenja, što onemogućuje zaključivanje o uzročno-posljedičnim vezama između odabranih skupova prediktora i eksternaliziranih problema. Konačno, u HRA uključeni su samo oni sudionici koji imaju rezultate na svim prediktorskim i kriterijskim varijablama (85,6 % uzorka), a pokazalo se kako

su sudionici koji su isključeni iz tih analiza oni iz ruralnih mjesta, nižeg obrazovanja roditelja, češće iz jednoroditeljskih obitelji, obitelji u kojima je jedan roditelj ili oba roditelja nezaposleno te su lošijeg materijalnoga statusa. Moguće je da se stoga zaključci dobiveni na temelju provedenih HRA ne mogu primijeniti na učenike koji odrastaju u višestruko depriviranim životnim okolnostima.

Ipak, prikazano istraživanje daje svoj doprinos u sveobuhvatnom zahvaćanju istraživanoga konstrukta (eksternaliziranih problema) te daje uvid u to kako pojedini čimbenici na raznim mikrorazinama pridonose objašnjavanju problema u ponašanju mladih. Prikazani podaci učestalosti pojedinih oblika ponašanja na reprezentativnom uzorku petnaestogodišnjaka središnje Hrvatske upotpunjuju dosad rijetke prikaze takvih ponašanja u domaćoj literaturi. S obzirom na stalne i brze promjene u načinu života u suvremenom svijetu, smatramo da je nužno stalno pratiti eksternalizirane probleme mladih kao ponašanja koja su izrazito podložna društvenom utjecaju te pratiti prediktore koji takvim ponašanji- ma prethode ili ih objašnjavaju.

BILJEŠKE

¹ Kako nisu svi sudionici odgovorili na sva pitanja, ukupan broj odgovora između ponašanja se razlikuje, a postoci u tablici odnose se na ukupan broj sudionika koji jest odgovorio na određenu tvrdnju.

² Pojedina ponašanja nisu potpuno jednaka tvrdnjama u upitniku, nego su u ovoj tablici preformulirana u imenice, a neke su tvrdnje i skraćene (izbačeni su primjeri za određena ponašanja).

³ Npr. pogledati pozive za natječaje na sljedećim poveznicama: <https://mdomsp.gov.hr/istaknute-teme/natjecaji-udruge-zaposljavanje-eu-fondovi/udruge-1698/natjecaji-u-2018-godini/prevencija-ovisnosti-i-suzbijanje-zlouporebe-droge-objedinjeni-natjecaj-za-2018-godinu/10205>; <https://mdomsp.gov.hr/poziv-za-prijavu-na-natjecaj-za-financiranje-projekata-udruga-u-podrucju-prevencije-nasilja-nad-i-medju-djecom-i-mladima/592>

LITERATURA

Achenbach, T. M. (1991). *Integrative guide for the 1991 CBCL/4-18, YSR, and TRF profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.

Ajdković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sušac, N. (2018). The internalising and externalising problems of adolescents in Croatia: Socio-demographic and family victimisation factors. *International Journal of Social Welfare*, 27(1), 88–100. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12284>

Ajdković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sušac, N. (2015). *Upitnik samoiska-za rizičnog i delinkventnog ponašanja*. Neobjavljeni upitnik.

Ajdković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim

sredinama – dodatni poticaj za ciljanu prevenciju. *Dijete i društvo*, 10 (1-2), 27–47.

Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709–716. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.44.4.709>

Allen, J. P., Porter, M. R. i McFarland, F. C. (2006). Leaders and followers in adolescent close friendships: Susceptibility to peer influence as a predictor of risky behavior, friendship instability, and depression. *Developmental Psychopathology*, 18(1), 155–172. <https://doi.org/10.1017/S0954579406060093>

Armsden, G. C. i Greenberg, M. T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427–454. <https://doi.org/10.1007/BF02202939>

Bask, M. (2015). Externalising and internalising problem behaviour among Swedish adolescent boys and girls. *International Journal of Social Welfare*, 24(2), 182–192. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12106>

Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.

Bratko, D., Vukosav, Ž., Zarevski, P. i Vranić, A. (2002). The relations of shyness and assertiveness traits with the dimensions of the five-factor model in adolescence. *Review of Psychology*, 9(1-2), 17–23.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brown, B. B. (2004). Adolescents' relationships with peers. U R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 363–394). Hoboken, NJ: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780471726746.ch12>

Capak, K. (2016). *Europsko istraživanje o pušenju, pijenju i uzimanju droga među učenicima ESPAD: Prikaz hrvatskih nacionalnih rezultata 2015. godine*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

Caspi, A., Roberts, B. W. i Shiner, R. L. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56(1), 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>

Costa, Jr., P. T. i McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and the NEO Five-factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odesa: Psychological Assessment Resources.

De Vries, S. L., Hovee, M., Stams, G. J. i Asscher, J. J. (2016). Adolescent-parent attachment and externalizing behavior: The mediating role of individual and social factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44(2), 283–294. <https://doi.org/10.1007/s10802-015-9999-5>

Deyoung, C. G., Peterson, J. B., Séguin, J. R. i Tremblay, R. E. (2008). Externalizing behavior and the higher order factors of the Big Five. *Journal of Abnormal Psychology*, 117(4), 947–953. <https://doi.org/10.1037/a0013742>

Dishion, T. J., Spracklen, K. M., Andrews, D. W. i Patterson, G. R. (1996). Deviancy training in male adolescent friendships. *Behavior Therapy*, 27(3), 373–390. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(96\)80023-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(96)80023-2)

DZS (2016). *Popis stanovništva iz 2011*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

DZS (2018). *Statistička izvoješća: Maloljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2017*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Espelage, D. L. i Swearer, S. M. (2004). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Farrington, D. P. (2011). Family influences on delinquency. U A. R. Roberts i D. W. Springer (Ur.), *Juvenile justice and delinquency* (str. 391–414). Sudbury, MA: Jones & Bartlett Publishers.

Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A. i Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: A meta-analytic study. *Child Development*, 81(2), 435–456. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01405.x>

Foody, M., Samara, M. i O'Higgins, N. J. (2017). Bullying and cyberbullying studies in the school-aged population on the island of Ireland: A meta-analysis. *British Journal of Educational Psychology*, 87(4), 535–557. <https://doi.org/10.1111/bjep.12163>

Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H., Smeenk, W. H. i Gerris, J. R. M. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749–775. <https://doi.org/10.1007/s10802-009-9310-8>

Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., Van der Put, C. E., Dubas, J. S., Van der Laan, P. H. i Gerris, J. R. M. (2012). A meta-analysis of attachment to parents and delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(5), 771–785. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9608-1>

Inchley, J., Currie, D., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L., ... i Barnekow, V. (2014). *Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 survey Health policy for children and adolescents*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Klimstra, T. A., Akse, J., Hale, W. W. III, Raaijmakers, Q. A. W. i Meeus, W. H. J. (2010). Longitudinal associations between personality traits and problem behavior symptoms in adolescence. *Journal of Research in Personality*, 44(2), 273–284. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.02.004>

Kokkinos, C. M., Karagianni, K. i Voulgaridou, I. (2017). Relational aggression, big five and hostile attribution bias in adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 52, 101–113. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.07.007>

Koller-Irbović, N., Nikolić, B. i Dugandžić, V. (2009). Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim sustavima: Socio-ekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45(2), 37–54.

Koller-Irbović, N., Žizak, A. i Jeđud Borić, I. (2011). *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih Vlade Republike Hrvatske. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, Zagreb.

Liu, J. (2004). Childhood externalizing behavior: Theory and implications. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 17(3), 93–103. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2004.tb00003.x>

Lucktong, A., Salisbury, T. T. i Chamrathirong, A. (2018). The impact of parental, peer and school attachment on the psychological well-being of early adolescents in Thailand. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(2), 235–249. <https://doi.org/10.1080/02673843.2017.1330698>

Ma, H. K., Shek, D. T. L., Cheung, P. C. i Tam, K. K. (2002). A longitudinal study of peer and teacher influences on prosocial and antisocial behavior of Hong Kong Chinese adolescents. *Social Behavior and Personality*, 30(2), 157–168. <https://doi.org/10.2224/sbp.2002.30.2.157>

Maddox, S. J. i Prinz, R. J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(1), 31–49. <https://doi.org/10.1023/A:1022214022478>

Mayeux, L. i Cillessen, A. H. N. (2007). Peer influence and the development of antisocial behavior. U R. C. M. E. Engels, M. Kerr i H. Stattin (Ur.), *Friends, lovers and groups* (str. 33–46). West Sussex, England: John Wiley & Sons, Ltd.

Mihić, J. i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije – Eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445–471.

Mitsopoulou, E. i Giovazolias, T. (2015). Personality traits, empathy and bullying behavior: A meta-analytic approach. *Aggression and Violent Behavior*, 21, 61–72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.01.007>

Nikić, S. (2016). *Zakon o sprječavanju nereda na sportskim natjecanjima*. Priručnik za polaznike edukacije. Zagreb: Pravosudna akademija.

Padilla-Walker, L. M. i Bean, R. A. (2009). Negative and positive peer influence: Relations to positive and negative behaviors for African American, European American, and Hispanic adolescents. *Journal of Adolescence*, 32(2), 323–337. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.02.003>

Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A. i Meece, D. W. (1999). The impact of after-school peer contact on early adolescent externalizing problems is moderated by parental monitoring, perceived neighborhood safety, and prior adjustment. *Child Development*, 70(3), 768–778. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00055>

Popović Čitić, B. (2012). Vežanost za školu kod učenika koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(4), 547–564. <https://doi.org/10.5937/specedreh11-2773>

Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 239–263.

Roviš, D., Bezinović, P. i Bašić, J. (2015). Interactions of school bonding, disturbed family relationships, and risk behaviors among adolescents. *Journal of School Health*, 85(10), 671–679. <https://doi.org/10.1111/josh.12296>

Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja*, 20(1), 167–187. <https://doi.org/10.5559/di.20.1.09>

Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), 1–11.

Sabatine, E., Lippold, M. i Kainz, K. (2017). The unique and interactive effects of parent and school bonds on adolescent delinquency. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 53, 54–63. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.09.005>

Silverberg, S. B. i Small, P. A. (1991). *Parenting monitoring, family structure and adolescent substance use*. Rad predstavljen na sastanku Društva za istraživanja o dječjem razvoju (Society of Research in Child Developments), Seattle, WA.

Sneed, C. D., Gullone, E. i Moore, S. (2002). Reliability and factor structure of the NEO-five-factor inventory for Australian adolescents. *Behaviour Change*, 19(2), 121–126. <https://doi.org/10.1375/bech.19.2.121>

Sullivan, C. J. (2006). Early adolescent delinquency: Assessing the role of childhood problems, family environment, and peer pressure. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(4), 291–313. <https://doi.org/10.1177/1541204006292656>

Sušac, N., Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2016a). *Upitnik odnosa prema školi*. Neobjavljeni upitnik.

Sušac, N., Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2016b). *Upitnik percipiranoga vršnjačkog pritiska*. Neobjavljeni upitnik.

Sušac, N., Ajduković, M. i Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197–221.

Sutlović, D. i Raboteg-Šarić, Z. (2016). Povezanost kvalitete privrženosti roditeljima s različitim aspektima perfekcionizma kod adolescenata. *Napredak*, 157(4), 413–435.

Šincek, D. (2011). *Utjecaj vršnjaka i spremnost na rizično ponašanje mladih*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Zagreb.

Tackett, J. L. (2006). Evaluating models of the personality–psychopathology relationship in children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 26(5), 584–599. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.04.003>

Van Geel, M., Goemans, A., Toprak, F. i Vedder, P. (2017). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad and sadism. *Personality and Individual Differences*, 106, 231–235. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.063>

Van Leeuwen, K. G., Mervielde, I., Braet, C. i Bosmans, G. (2004). Child personality and parental behavior as moderators of problem behavior: Variable- and person-centered approaches. *Developmental Psychology*, 40(6), 1028–1046. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.1028>

Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2015). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječjeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271–298. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v22i2.22>

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 28 (2019), BR. 2,
STR. 271-293

RAJHVAJN BULAT, L.,
SUŠAC, N.,
AJDUKOVIĆ, M.:
DOPRINOS NEKIH...

Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33–64. <https://doi.org/10.3935/ljsrv21i1.11>

White, R. i Renk, K. (2012). Externalizing behavior problems during adolescence: An ecological perspective. *Journal of Child and Family Studies*, 21(1), 158–171. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9459-y>

Wilson, D. B., Gottfredson, D. C. i Najaka, S. S. (2001). School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 17(3), 247–272. <https://doi.org/10.1023/A:1011050217296>

Contribution of Individual and Environmental Variables in Explaining Adolescents' Externalising Behaviours

Linda RAJHVAJN BULAT, Nika SUŠAC, Marina AJDUKOVIĆ
Social Work Study Centre, Faculty of Law, Zagreb

The purpose of this paper is to investigate the presence of externalising youth problems and to explore the contribution of different personal and environmental factors to their development. The study was conducted with 1101 pupils of 1st grades of secondary schools (with the average age 15.18 years) from central Croatia. The following instruments were used: Self-report questionnaire of risk and delinquent behaviours (Ajduković, Rajhvajn Bulat & Sušac, 2015), NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992), Inventory of parent and peer attachment (Armsden & Greenberg, 1987), Parental monitoring scale (Silverberg & Small, 1991), Perceived peer pressure questionnaire and Relation to school questionnaire. Results have shown that undesirable normative behaviours are more frequent than both peer violence and misdemeanours/delinquent acts, with the most frequent being the consumption of alcohol. Extraversion and agreeableness, as variables related to adolescent personality, have the largest role in explaining the externalising problems of high school students, while the most important environmental variables are parental control, alienation from mother, peer pressure on risky and socially acceptable behaviours, and relation to school.

Keywords: externalising problems, adolescents, parental monitoring, peer pressure, relation to school

Međunarodna licenca / International License:
Imenovanje-Nekomercijalno/ Attribution-NonCommercial